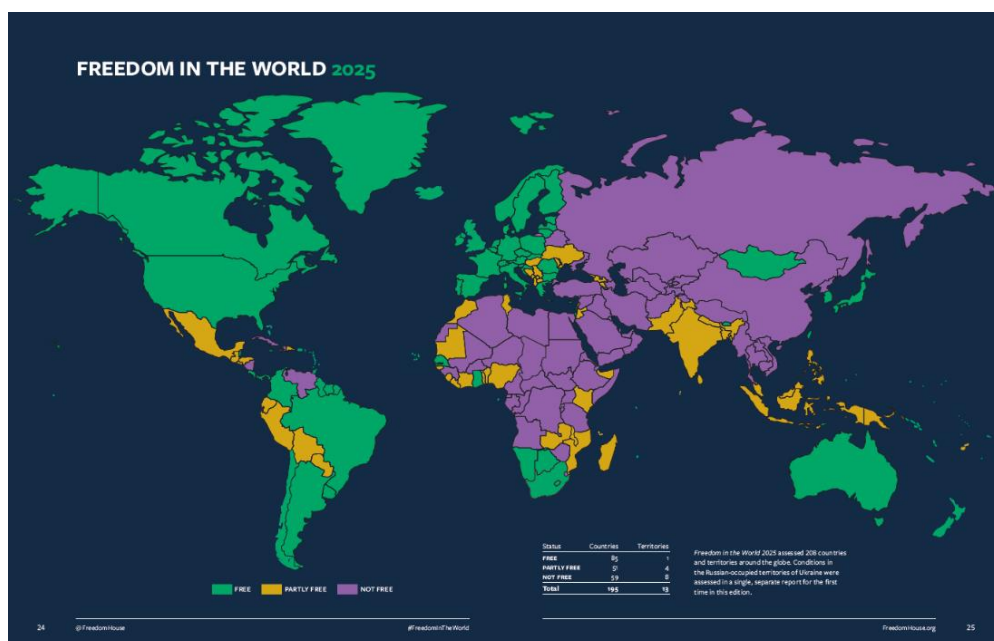

DEMOKRAATIA JA DIKTATUUR

See, kes loobub vabadusest turvalisuse nimel, ei vääri kumbagi ja kaotab mõlemad.¹

Maaailma rahvaarv ületas 2022. aastal kaheksa miljardi inimese piiri. Vaid viiendik neist elab riigis, mida võib pidada küllaldaselt vabaks ja demokraatlikuks ehk rahva võimul põhinevaks.² Ülejäänud inimeste kodumaa ei ole vaba või on seda üksnes osaliselt. Milles seisneb demokraatlike ja diktatuuririikide põhiline erinevus? Lühidalt öeldes: suhtumises inimesse. Kas riik on inimese jaoks või inimene riigi jaoks? Kas maksab õigus (seadus) või jõud? Eestlased on teinud kindla valiku: riik eksisteerib inimese jaoks, mitte vastupidi. Nii otsustasime 1918. aastal end iseseisvaks kuulutades ja 1991. aastal iseseisvust taastades.

Kujutame end koroonapandeemia aegsesse Hiinasse, kus inimesi vangistati nende korteritesse ja keevitati ukseid kinni, et nad ei saaks kodunt lahkuda. Väidetavalt tehti seda nende endi turvalisuse huvides. Kas tahaksime sellises maailmas elada? Küllap mitte. Millele on meil loota, et vaba maailm püsib? Ainult iseenda taatele ja tarkusele, tööle ja koostööle. Sellele, et me ei ole nõus mugavuse ja turvalisuse nimel loobuma inimväärikusest.

Mõttekoja [Freedom House](#) aruandes „[Vabadus maailmas](#)“ (2025) esitatud maailma riikide kaart. Vabad riigid on värvitud roheliseks, osaliselt vabad kollaseks, mittevabad riigid violetseks.

¹ Benjamin Franklin (1706–1790), Ameerika teadlane ja ühiskonnategelane

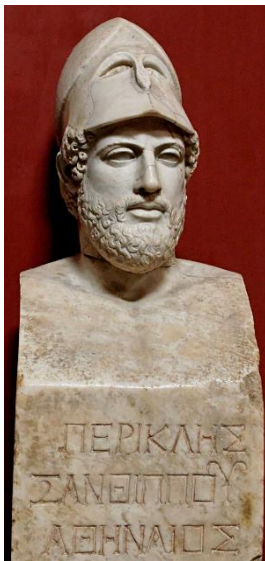
² Ameerika Ühendriikides aastal 1941 asutatud Freedom House on mittetulunduslik organisatsioon (nn mõttekoda), mis jälgib kodaniku- ja poliitiliste vabaduste määra eri riikides. Erilist rõhku pööratakse pressi- ja internetivabadusele. Esikoha (maksimaalsed 100 punkti) on aastal 2025 saanud Soome, Eesti on 12. kohal (96 punkti), Läti ja Leedu on hinnatud 89, USA 84 ja Venemaa 12 punktiga. Viimasel kohal on Turkmenistan ja Lõuna-Sudaan. Ehkki Freedom House'i on ka süüdistatud kallutatuses (läänekesksuses), põhineb tema arusaam vabadusest siiski inimõiguste ülddeklaratsioonil, mis võeti vastu ÜRO peaassambleel 1948. aastal ja mis kehtib kogu maailma, mitte ainult lääneriikide kohta. Freedom House'i aruannetest paremaid allikaid demokraatia olukorra kohta maailmas seni ei ole ning igaljuhul on võimalik nende koostamise metoodikat kontrollida.

Demokraatia lätted antiikajal

Poliitilise korra vormina sai demokraatia alguse juba antiikajal Kreekas, täpsemalt Ateena linnriigis ehk polises. Kreekakeelsest sõnast „polis“ ('linnriik') ongi tulnud sõnad „poliitika“ ('linna- või riigijuhtimiskunst') ja „poliitiline“. Ka sõna „demokraatia“ pärineb kreeka keelest: *demos* ('rahvas') ja *kratos* ('võim'). Seega on tegu rahva võimuga ja omadussõna „demokraatlik“ on teisiti öeldes 'rahva võimul põhinev'.

Juba tol kaugel ajal (5. sajandil eKr) kuulus Ateenas võim polise kodanikele (mehed alates 30. eluaastast), kes otsustasid rahvakoosolekul häälteenamusega iga kümne päeva tagant riigiasju. Hääletada võis käe tõstmisega, aga vahel kasutati selleks ka ube, mis visati urni: must uba tähistas vastu-, valge poolthäält. Polise kõrgeim seadusandlik organ oli niisiis rahvakoosolek ehk ekleesia, mis kogunes agoraale³, sageli ka odeionisse⁴.

Ideaalseks peeti Periklese ajastu Ateena demokraatiat. Perikles valiti esimeseks strateegiks⁵ alates aastast 461 eKr viisteist korda järjest. Ta oli oma aja suurte skulptorite (Pheidias), kunstnike ja näitekirjanike (Sophokles) hea sõber ja toetaja. Periklese ajal kerkis Ateena akropolile ehk ülalinnale imeline Parthenon⁶.

Periklese rinnakuju ehk büst. Vatikan.

Hääletamine ubadega Ateena rahvakoosolekul. Vana-Kreeka vaasimaal.

³ **agoraa** – rahvakoosolekute pidamise väljak, turuplats

⁴ **odeion** – varikatusesega teatrihoone, kus korraldati muusikaettekandeid; vanima odeioni lasi ehitada Perikles 442 eKr Ateena akropoli kagunõlvale

⁵ **strateeg** – väepealik; Ateenas valiti maa- ja mereväe juhtimiseks 10 strateegist koosnev kolleegium, millel oli suur mõju poliitikale; tegelikult valitsesid nad ka riiki

⁶ Ettevaatust sõnadega **Parthenon** (Neitsiliku Athena tempel; sõnast *parthenos* – 'neitsi'), mis paikneb Ateena linna akropolil, ja **Panteon** (kõigi jumalate tempel; sõnast *pan* – 'kõik'), mis asub Roomas, kuid ka Pariisis! Parthenoni reproduktsioon on eksponeeritud Hariduse 3 maja garderoobis.

Kui demokraatia peaks tähendama kogu rahva võimu, siis Ateenas kogu rahval siiski võimu ei olnud. Rahvakoosolekul ei saanud osaleda ei naised, orjad ega ka võõramaalastest vabad elanikud. Orje oli aga Ateenas isegi rohkem kui nn vabu inimesi, sest kogu antiikaja tootmine põhines üksnes orjade tööl. Kui vabal ateenlasel tekkis vajadus ühe või teise töötaja järele, piisas tal minna orjaturule ja osta endale ori. Orja peeti „kõnelevaks tööriistaks”, mille eest tuli hoolt kanda kuni selle tööriista kulumiseni.

Antiik-Kreeka on andnud meile demokraatia kõrval ka palju ebameeldivama mõiste – türannia. Türann oli poliitik, kes tuli võimule nii, et kasutas ära liht-rahva pahameele rikaste ja mõjukate vastu. Paraku ei huvitanud teda valitsejana enam rahva heaolu parandamine, vaid iseenda võimu kindlustamine. Kuigi türannide hulgas leidsid ka valgustatud (ehk haritud ja avara silmaringiga) riigimehi, oli selline ühe mehe valitsemisvorm tolle aja demokraatiale täielik vastand. Tänapäeval öeldakse türannia kohta diktatuur.

Türannitapjad. Rahvuslik Arheoloogiamuuseum, Napoli.

Selle kuju algvariandi viisid pärslased Ateenast ära. Pärast võitu pärslaste üle valmistasid skulptorid Kritios ja Nesiotes ateenlaste tellimusel „Türannitapjate” teise variandi, millest sai Ateena demokraatia sümbol.

Mõttele või uuri järele!

1. Kas praeguses maailmas elab rohkem inimesi demokraatlikus või diktatuuririigis? Too mõlemat tüüpi riikide kohta kaardi abil näiteid!
2. Mida tähendavad sõnad *demokraatia* ja *poliitika*? Kust need sõnad pärinevad?
3. Mis olid Vana-Kreekas *polis*, *ekleesia*, *agoraa*, *odeion* ja *akropol*?
4. Millist Vana-Kreeka poliitikut seostad mõistega *demokraatia*?
5. Millised olid antiikaja demokraatia puudused?
6. Kuidas toimis vaba Ateena kodanik, kui tal oli vaja ära teha mingi töö?
7. Kas türanniat esineb ka tänapäeval? Ehk tead mõnda türanni?

Euroopaliku demokraatia kujunemine ja Suur Prantsuse revolutsioon

Pärast antiikaja demokraatia kadumist oli ühiskonnakorraldus Euroopas sajandeid rahva võimust kaugel. Enamasti valitses riiki monarh⁷ (kuningas, keiser⁸ või tsaar⁹) ainu- isikuliselt. Kogu elanikkond oli jaotatud kolme seisusesse: vaimulikud, aadlikud ja kolmas seisus ehk lihtrahvas (viimane moodustas ligi 92%). Aadlikud ja vaimulikud ei pidanud maksma makse, seda pidi tegema üksnes kolmas seisus. Ainult üksikud kolmanda seisuse esindajad said oma lastele haridust anda. Tavaliselt võisid seda endale lubada vaid kaupmeeste või juristide pered. Kuid kolmandal seisusel puudus igasugune väljavaade osaleda riigi- või linnaelu korraldamisel. Külades kuulus kogu maa aadlikest feodaalidele. Vaene talu- mees pidi õiguse eest tükikest maad harida maksma makse riigile, maaomanikule, preestrile ning seejuures toitma ka oma peret.

Anonüümne karikaturist. Kolmas seisus kannab seljas vaimulikke ja aadlikke. 1789. Carnavalet' muuseum Pariisis.

Veelgi halvem olukord oli lihtrahval Eestis, kus kõik ühiskondlikud hüved olid mõeldud ainuüksi käputäiele saksa rahvusest mõisnikele (feodaalidele). Eestlane oli õigusteta pärisori. Ta ei saanud isegi oma elupaigast lahkuda. Keskhariduse omandamine ei tulnud talupojaseisusest inimese puhul kõne allagi.

Euroopalikule demokraatiale panid ideelise aluse prantsuse valgustusfilosoofid 18. sajandil. Kui varem väideti, et võim on valitsejale antud jumalalt, siis valgustusfilosoofia järgi pärineb võim rahvalt. Euroopalik demokraatia eeldab, et kõik riigi kodanikud sünnivad siia ilma võrdsetena ning igal täiskasvanud kodanikul on õigus osaleda riigi võimuorganite töös. See mõte kasvas välja Jean-Jacques Rousseau' [ru'soo] teostest, eriti teosest, mis kannab nime „Ühiskondlik leping“. Rousseau' ühiskondlik leping tähendab demokraatlikus ühis- konnas seda, et hääletades valimistel ühe või teise kandidaadi poolt, loobub kodanik

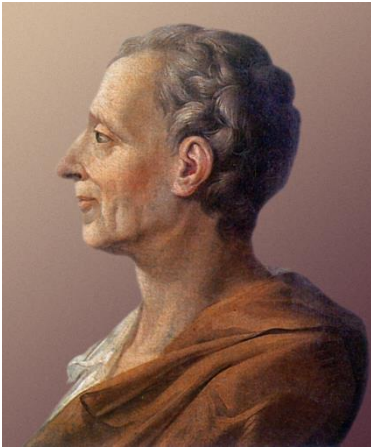
⁷ **monarh** (kr k *mono* – 'ühe', *archē* – 'võim') – ainuvalitseja, eluaegse ning päriliku võimuga riigipea

⁸ **keiser** (Vana-Rooma valitseja Julius Caesari järgi) – monarhistliku suurriigi e impeeriumi riigipea, imperaator

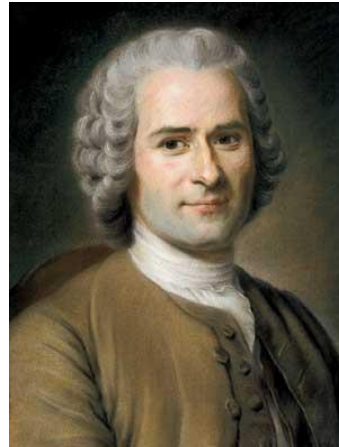
⁹ **tsaar** (Vana-Rooma valitseja Julius Caesari järgi) – Venemaa ainuvalitseja tiitel; „keiser“ venepäraselt

vabatahtlikult oma õigusest otse osaleda võimu teostamisel. Tema asemel teostab võimu see inimene, kelle poolt kodanik valimistel oma hääle andis. Kui valitud isik (saadik) valija mandaati (volitust) ei õigusta, annab valija järgmistel valimistel oma hääle teisele kandidaadile või seab end ise kandidaadiks. Nii teostubki demokraatlikus ühiskonnas rahva võim.

Demokraatliku ühiskonna oluline tunnus on võimude lahusus: seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim (ehk tänapäeva mõttes parlament, valitsus ja kohtud) tegutsevad üksteisest sõltumatult ja üks ei tohi tikkuda teise pärusmaale. Võimu kuritarvitamist aitab vältida ainult see, kui keegi võimulolijat ka kontrollib: mitte nii, et samad inimesed annavad seadusi, viivad neid ellu ja mõistavad ise enda üle ka kohut. Võimude lahususe nõude pani 18. sajandil esimest korda kirja prantsuse filosoof Montesquieu [mo(n) tesk'jöö]. Nii tema kui ka Rousseau olid Suure Prantsuse revolutsiooni puhkedes aastal 1789 juba surnud, kuid nende edumeelsed ideed elasid uue põlvkonna haritud inimeste mõtetes edasi.

Tundmatu autor. Montesquieu' portree.

Quentin de La Tour. J.-J. Rousseau' portree.

Suur Prantsuse revolutsioon – kogu rahvast haarav ühiskonnakorralduse pööre – algas 14. juulil 1789, mil hulk mässajaid vallutas Pariisis Bastille' vangla kui vihatud kuninga-võimu sümboli¹⁰. Augustis võttis kolme seisuse (vaimulike, aadlike ja lihtrahva) esindajaist koosnev Asutav Kogu (*Assemblée nationale constituante*) vastu tähtsa dokumendi: inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni (*La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*). Tuginedes valgustusajastu filosoofide humaansetele (inimlikele) ideedele, kuulutatakse deklaratsioonis, et kõik inimesed sünnivad vabade ja õigustelt võrdsetena ning et igaühel on õigus osaleda seaduste väljatöötamisel, avaldada oma mõtteid ja arvamusi, neid kirja panna ja trükkis avaldada. Deklaratsioonist ajendatud hüüdlause *Liberté, égalité, fraternité!* (vabadus, võrdsus, vendlus) levis valguna üle kogu mandri, tekitades külmajudinaid iga pealinna õukonnas. See

¹⁰ Just selle pärast tähistataksegi tänaseni Prantsuse rahvuspäeva (*Fête nationale française*) 14. juulil.

oli ennekuulmatu! Mingi mühakas ja mats on sünnilt võrdne aadlikuga, isegi kuninga ja tsaariga! Ühtki Euroopa õukonda ei huvitanud enam see, mis saab Prantsuse kuningaperest, vaid see, mis saab neist endist, kui „prantsuse nakkus” ehk revolutsioonivaim nende maale jõuab.

Plakat aastast 1793. Pane tähele Prantsusmaa olulisi sümboleid: trikoloor ehk kolmevärviline lipp, Früügia müts rosetiga ja Gallia kukk. „Vabadus, võrdsus, vendlus!” on ka praegu Prantsuse Vabariigi deviis ehk lipukiri (nagu lütseumil „Probi estote per totam vitam!”).

Suur Prantsuse revolutsioon kestis 10 aastat. Kuigi Prantsusmaal taastati monarhia ja demokraatia ei suutnud ennast veel püsivalt kehtestada, ei olnud tagasi-pöördumine vana korra juurde enam võimalik. Revolutsiooni ajal levima hakanud ideaale ei saanud enam rahva teadvusest kaotada.

Mõttele või uuri järelle!

1. Mida tähendab monarhia? Kust pärinevad sõnad *keiser* ja *tsaar*? Mis vahe neil on?
2. Millistesse seisustesse jagunes Prantsusmaa elanikkond enne suurt revolutsiooni?
3. Millisele probleemile juhib tähelepanu leheküljel 4 esitatud karikatuur?
4. Milline on olnud prantsuse filosoofide Montesquieu' ja Rousseau' panus demokraatlike ideede arengusse?
5. Mis kuupäeval ja mis aastal algas Suur Prantsuse revolutsioon? Mis tähtpäev on sel kuupäeval Prantsusmaal praegu?
6. Millise dokumendi võttis Prantsuse Asutav Kogu vastu 1789. aasta augustis? Mille poolest oli see oluline?
7. Mida tähendab eesti keeles „Liberté, Égalité, Fraternité!”? Mis on selle hüüdlause mõte?

Eesti demokraatia kujunemine

Demokraatia tõeline võidukäik ei alanud mitte Suure Prantsuse revolutsiooniga, vaid alles 20. sajandil pärast I maailmasõda (1914–1918), kui suurriikide ehk impeeriumide lagunemise järel tekkinud uued riigid võtsid omaks demokraatlikud põhimõtted. 24. veebruaril 1918 kuulutati neile põhimõtetele tuginedes välja Eesti Vabariik.

Igal demokraatlikul riigil on oma põhiseadus ehk konstitutsioon, kus on kirjas, kes ja kuidas riiki juhivad ja ühiskonna elu korraldavad (parlament, valitsus, riigipea, kohtud jt). Põhiseaduse eriti oluline peatükk on inimeste põhiõigused, -vabadused ja -kohustused (näiteks valimisõigus, sõnavabadus ja kaitseväekohustus). Põhiseadus on riigi alusseadus, millega peavad kõik teised seadused kooskõlas olema. Nii põhiseadus kui ka muud seadused kehtivad kõigi inimeste kohta ühtemoodi. Minister vastutab seaduse rikkumise eest samamoodi kui tema autojuht. Seda nimetatakse õigusriigi põhimõtteks.

Aastal 1920 võeti vastu Eesti Vabariigi esimene põhiseadus, mis oli tollases maailmas üks demokraatlikumaid: kõigile kodanikele anti laialdased õigused ja vabadused, naised said meestega võrdseks, vähemusrahvustel lubati edendada oma kultuuri. Kõik tähtsamad otsused kuulusid rahva valitud esindajate ehk parlamendi (Riigikogu) pädevusse, täidesaatev võim ehk valitsus sai tegutseda ainult viimase toetusel. Sellist riigikorda nimetatakse parlamentaarseks vabariigiks. Poliitikud ei suutnud aga pahatihti kokkuleppeid sõlmida ja valitsused vahetusid väga sageli (põhiseaduse kehtivusaja esimese 10 aasta jooksul oli ametis 15 valitsust). Parlamenti ja valitsust tasakaalustavat riigipead ei olnud, tema ülesandeid täitis osaliselt valitsusjuht (kes kandis nime *riigivanem*).

1930. aastatel pääsesid paljudes riikides mõjule poliitilised jõud, kes lubasid parteide kemplemise ja pikkade arutelude asemel „korra majja lüüa“. Oli poliitikuid, kes soovisid võimu enda kätte koondada (nagu Eestis Konstantin Päts), ja ka rahvas pooldas varasemast enam „kõva käe poliitikat“. Eestis võeti vastu uued põhiseadused (1933 ja 1938), mis andsid parlamendi asemel suurema võimu valitsusele ja riigipeale. Aastal 1938 valiti Konstantin Päts Eesti esimeseks presidendiks. Sellist riigikorda nimetatakse presidentaalseks vabariigiks.

Eesti oli presidentaalne vabariik kuni 1940. aastani, mil Nõukogude Liit riigi okupeeris¹¹ ja annekteeris¹². Pooleks sajandiks kadusid demokraatia, inimõigused ja õigusriik. Eesti praegune põhiseadus võeti vastu 1992. aastal ja sellega taastati pärast pool sajandit kestnud Nõukogude okupatsiooni demokraatlik kord. Nüüd on suurim võim taas Riigikogu käes ja Eesti on parlamentaarne vabariik.

¹¹ **okupeerima** – teise riigi maa-ala hõivama (vallutama) või oma valduses hoidma

¹² **annekteerima** – liitma teist riiki või selle osa oma riigi külge

Seadusandlik võim

Seadusandlikku võimu teostab demokraatlikus ühiskonnas parlament, mille valivad kõik riigi täiskasvanud kodanikud (Eestis alates 18. eluaastast). Seadusandliku võimu teostamine tähendab, et parlament võtab vastu seadusi ja otsuseid. Seepärast nimetatakse parlamenti ka seadusandjaks. Oma seadus on igal eluvaldkonnal. Näiteks koolielu reguleerib põhikooli- ja gümnaasiumiseadus (PGS), kus on kirjas, kui vanalt peab laps kooli minema, mis vanuseni peab ta koolis õppima, kui pikk on tema koolipäev klassiti, mis on kooli lõpetamise tingimused jm. Seadused koosnevad paragrahvidest (§). Paragrahvid jagunevad lõigeteks ja lõiked omakorda punktideks.

Sõna *parlament* on tulnud meie keelde prantsuse keelest. Sõna *parler* on prantsuse keeles *kõnelema*; seega oleks parlament meie keeles *kõnekoda*. Igas riigis on parlamendil oma nimi: Eestis Riigikogu, Soomes Eduskunta, Lätis Seim, Rootsis Riksdag.

Mõnes suures riigis on parlamendil kaks koda: alamkoda ja ülemkoda. Harilikult tähendab see seda, et alamkoda võtab seaduse vastu ja saadab selle ülemkojale kinnitamiseks. Prantsusmaal on parlamendi kojad Rahvussamblee (*l'Assemblée Nationale*) ja Senat (*le Sénat*), ühendkuningriigis¹³ alamkoda (*House of Commons*) ja lordide koda (*House of Lords*), ühendriikides Esindajatekoda (*House of Representatives*) ja Senat (*Senat*), Venemaal Riigiduuma (*Государственная Дума*) ja Föderatsiooninõukogu (*Совет Федерации*).

Riigikogu istungite saal. Riigikogu hoone asub Toompea lossi sisehoovis ja selle arhitekt on Herbert Johanson.

¹³ Ettevaatust sõnadega **Ühendkuningriik** ja **Ühendriigid**. *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* on eesti keeles Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriik ehk lühendatult ühendkuningriik (ainsuses). *United States of America* on Ameerika Ühendriigid ehk lühendatult ühendriigid (mitmuses).

Mõtle või uuri järel!

1. Mis kuupäeval ja mis aastal kuulutati välja Eesti Vabariik? Mis aastal võeti vastu Eesti esimene põhiseadus? Mis aastal võeti vastu Eesti praegune põhiseadus?
2. Mis vahe on parlamentaarsel ja presidentaalsel vabariigil?
3. Mis on põhiseaduse sünonüüm võõrsõnaga?
4. Mis keelest pärineb sõna *parlament*? Mida see sõna tähendab?
5. Kuidas nimetatakse parlamenti Eestis, Soomes, Lätis ja Rootsis? Mitu koda on Prantsuse parlamendil ja kuidas neid nimetatakse?
6. Mida tähendab märk §?
7. Mis seos on Riigikogu hoone ja Hariduse 3 koolimaja vahel?

Poliitilised ideoloogiad

Kodanik saab oma poliitilisi eelistusi kõige hõlpsamini väljendada siis, kui ta tegutseb koos teiste inimestega mingis ühenduses. Sarnase ilmavaatega inimeste ühendus ongi partei ehk erakond. Partei eesmärk on pääseda valimiste kaudu parlamenti ja valitsusse, et seal teostada oma ideoloogiat (ideid, vaateid). Klassikaliselt jagatakse ideoloogiad parem- ja vasakpoolseteks, kuid ideoloogia võib olla ka vahepealne ehk tsentristlik. Tänapäeval on üha olulisemaks muutunud ka ideoloogiate jaotus liberaalseteks ja konservatiivseteks.

Poliitiliste ideoloogiate jaotus parempoolseteks ja vasakpoolseteks sündis Suure Prantsuse revolutsiooni algusaastal (1789), kui parlament kogunes Pariisis praeguse Louvre'i kõrval asuvasse ratsutamissaali (*Manège des Tuileries*). Parlamendi esimehe poolt vaadates paremal võtsid istet tugeva kuningavõimu pooldajad ja vasakule need, kes nägid kuningat üksnes esindusfunktsioonis. Suuri ideoloogilisi erinevusi veel polnudki. Ometi tundus juba siis, et lihtrahvaga arvestavad poliitikud kogunesid eesistuja lauast vasakule ning jõukamate (olgu see sünniga saadud või hiljem omandatud jõukus) huvisid kaitsvad poliitikud istusid pigem paremale.

Tänapäeval seisneb parem- ja vasakpoolsete erinevus peamiselt just suhtumises majandusküsimustesse. Parempoolsed peavad tähtsaks üksikisikute ja ettevõtjate tegevusvabadust, eraomandit ja selle kaitset, riigi väiksemat rolli hüvede (toetused ja teenused) jagamisel, kodanike suuremat isiklikku vastutust ja madalamaid makse. Vasakpoolsed tähtsustavad riigi suuremat rolli hüvede pakkumisel, milleks tuleb omakorda koguda rohkem makse. Üksikisiku vabaduse asemel rõhutatakse suuremat võrdsust ja teiste inimestega arvestamist ehk solidaarsust. Parempoolsetele on iseloomulik pigem rahvuse rõhutamine, vasakpoolsetele aga riigi ja rahvuse piire ületav ühtsustunne kõigi inimeste vahel.

Kui majandusküsimustes (kui palju riigikassasse ühist raha koguda ja kuidas seda jagada) eristatakse parem- ja vasakpoolseid erakondi, siis sotsiaalsetes küsimustes (kuidas inimesed peaksid elama) võib erakonnad jaotada liberaalseteks ja konservatiivseteks. Liberaalid leiavad, et inimene peab olema maksimaalselt vaba ja riik (teised inimesed) ei peaks talle liigselt ettekirjutusi tegema („liberalism“ tuleneb ladinakeelsest sõnast *liberalis* 'vabadusele omane'). Konservatiivid seisavad aga riigi kui terviku eest ning peavad oluliseks säilitada ehk konserveerida neid väärtusi, mis hoiavad inimesi koos: traditsioonid ja kord. Liberaalid pooldavad avatust: vaba kauplemist riikide vahel, inimeste sisse- ja väljarännet. Konservatiivid on pigem ettevaatlikud, leides, et riik peaks hoolitsema ennekõike enda kodanike eest ning liigne sallivus ohustab põhirahvust ja selle kultuuri.

Juba 1789. aastal ei tahtnud osa poliitikuid end parem- või vasakpoolsetega siduda. Ratsutamissaali kahe tiiva vahele jäi nn soo (*Le Marais*), kus istusid need, kes olid mõnes küsimuses nõus parempoolsetega ja mõnes muus küsimuses vasakpoolsetega. Siit ka mõiste poliitiline tsenter ehk tsentristlik ideoloogia.

Samas oli mõlemas tiivas ka äärmuslasi, keda hakati kutsuma ultrateks (*ultra* on ladina keeles 'ülim', 'äärmine'). Ultrad ehk äärmuslased võivad olla nii parem- kui ka vasakpoolsed, nii liberaalid kui ka konservatiivid. Tänapäeval ei leidu väga palju ultraparempoolseid, kes nõuaksid riigi vara erakätesse andmist, arstiabi, hariduse jm teenuste tasuliseks muutmist, ega ultravasakpoolseid, kes tahaksid kõike riigistada, rikaste vara ülejäänud kodanike vahel ära jagada, pakkuda tasuta haridust ja arstiabi kõigile jms. Küll aga on üha enam märgata äärmus-konservatiive. Näiteks on Prantsuse Rahvuskogu (*Rassemblement national*) ja selle juht Marine Le Pen [lö pen] üles seadnud loosungi *Prantsusmaa prantslastele!* ehk teisisõnu: ta taotleb kui mitte kõigi, siis paljude muulaste päritolumaale tagasisaatmist.

Tänapäeval on parteide ideoloogiad sageli segunenud ning parteisid reklaamitakse ja „müüakse“ nagu kaupa: kõige tähtsam on, et valija neid „ostaks“ ehk nende poolt hääletaks. Seepärast kuuleme valijate meelitamiseks igasuguseid loosungeid. Oluline on meeles pidada ka seda, et üldjuhul ei saa ükski partei oma ideoloogiat täielikult teostada ja valitseda ilma teisteta, vaid ta peab moodustama valitsemiseks teiste erakondadega liidu ehk koalitsiooni. Sellist liitu kokku leppides peab iga partei millestki loobuma.

Kodanikule võib tänapäeva pealiskaudses reklaami- ja *show*'-maailmas tunduda, et väga raske on teha poliitilist valikut. Sellepärast on tark mõelda nii: kui ma ei suuda ka otsustada, kelle vaated on mulle kõige lähedasemad ja keda ma saan kõige rohkem usaldada, siis lihtsam on ehk otsustada, kelle poolt ma kindlasti ei hääletaks. Nii tasub igal juhul minna valima ja teha halbadest valikutest kõige vähem halb. Täiuslikkust võib ootama jäänudagi.

Eesti erakonnad ja Riigikogu valimised

Eestis valib rahvas Riigikogu koosseisu iga nelja aasta tagant uuesti. Viimati valisime uue Riigikogu märtsis 2023. Järgmised parlamendivalimised toimuvad 2027. aastal. Riigikogu valimiste päeva nimetatakse vahel hellitlevalt ka demokraatia pidupäevaks, sest just siis saab rahvas kõige otsemini oma poliitilist tahet väljendada.

Selleks, et erakond saaks esinduse Riigikokku, peab ta saama valimistel vähemalt 5% häältest (seda nimetatakse valimiskünnise ületamiseks). Viimastel parlamendivalimistel aastal 2023 ületas valimiskünnise ehk pääses Riigikokku kuus erakonda:

1. Eesti Reformierakond (esimees Kristen Michal) – liberaalne parempoolne partei, kes rõhutab üksikisiku ja majanduse vabadust ning selle kaitset riigi liigse sekkumise eest.
2. Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE) (esimees Martin Helme) – konservatiivne erakond, kes taotleb traditsioonilise ühiskonna säilitamist.
3. Eesti Keskerakond (esimees Mihhail Kõlvart) – vasakule kalduv tsentristlik partei, kes on pööranud teistest enam tähelepanu ka vene emakeelega inimestele.
4. Erakond Eesti 200 (esimees Kristina Kallas) – liberaalne tsentristlik erakond, kes oma programmis rõhutab Eesti pikaajaliste probleemide lahendamist (n-ö 200 aasta vaade).
5. Sotsiaaldemokraatlik Erakond (esimees Lauri Läänemets) – vasakule kalduv liberaalne erakond, kes taotleb nii majanduses kui ka inimsuhetes suuremat võrdsust.
6. Isamaa Erakond (esimees Urmas Reinsalu) – parempoolne konservatiivne erakond, kes rõhutab teistest enam eesti rahvuse ja kultuuri säilitamise vajadust.

Peale nimetatud parteide püüdsid 2023. aastal parlamenti pääseda Erakond Eestimaa Rohelised (kaasjuhid Johanna Maria Tõugu ja Marko Kaasik), Erakond Parempoolsed (esimees Lavly Perling) ja Eestimaa Ühendatud Vasakpartei (esimees Igor Rosenfeld).

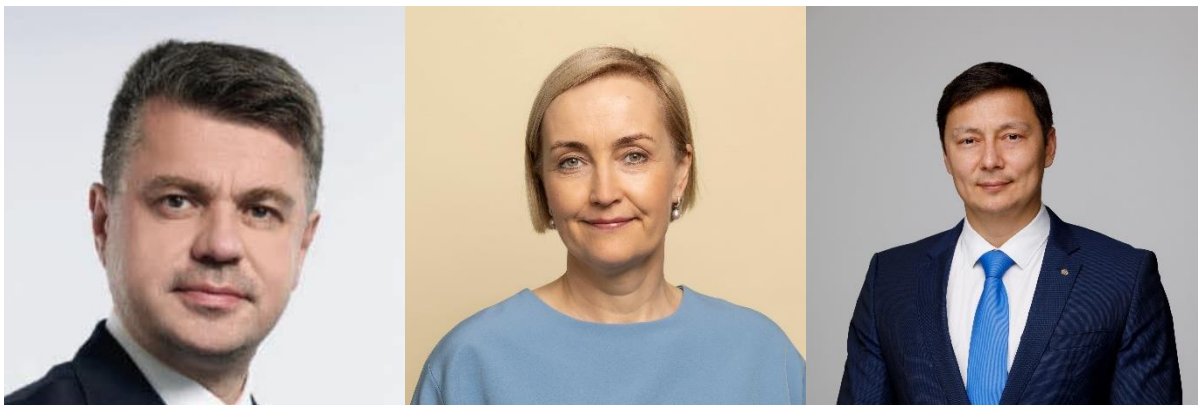
Kristen Michal

Martin Helme

Lauri Läänemets

Urmas Reinsalu

Kristina Kallas

Mihhail Kõlvart

Selleks, et tulla võimule ja teostada oma ideoloogiat, ei piisa parlamenti pääsemisest, vaid erakond peab saama ka valitsusse. Eesti parlamendis on 101 rahvasaadikut (paaritu arv, et hääletamisel ei saaks hääled jaguneda täpselt pooleks). On hea tava, et pärast Riigikogu valimistulemuste väljakuulutamist teeb president ettepaneku moodustada valitsus just selle erakonna juhile, kellel on uues Riigikogu koosseisus kõige rohkem esindajaid. Eestis ei ole seni olnud ühtegi nii populaarset erakonda, kes saaks Riigikogus vähemalt 51 kohta ja võiks moodustada valitsuse üksi. Seepärast tuleb peaministriks kandidaadil hakata otsima liitlasi, et moodustada üheskoos piisava toetusega valitsus. Nende parlamendierakondade liitu, kes moodustavad valitsuse, nimetatakse koalitsiooniks. Neid erakondi, kes seisavad valitsuse moodustanud parteide liidule vastu ja selle tegevust kritiseerivad, nimetatakse opositsiooniks.

Riigikogus moodustavad praegu koalitsiooni Reformierakond (37 liiget) ja Eesti 200 (13 liiget). Neid toetab kaks saadikut, kes ei kuulu ühtegi fraktsiooni (ehk saadikute rühma), sest nad on oma erakondadest välja astunud. Koalitsioonil on seega Riigikogu 101 liikme seas enamus ehk 52 häält. Opositsiooni on jäänud EKRE (10 liiget), sotsiaaldemokraadid (9 liiget), Isamaa (8 liiget), Keskerakond (7 liiget) ja 15 fraktsioonitut saadikut.

Mõtle või uuri järele!

1. Kust pärineb komme jagada poliitikut parem- ja vasakpoolseteks?
2. Millised Eesti erakonnad on pigem parem-, millised vasakpoolsed? Kes on nende juhid?
3. Mis vahe on liberaalidel ja konservatiividel?
4. Mida tähendab sõna *ultra*? Kelle kohta võib seda tarvitada?
5. Millised Eesti erakonnad moodustavad praegu valitsuskoalitsiooni (valitsusliidu), kes aga opositsiooni (vastasleeri valitsusele)?
6. Kellele teeb meie president tavapäraselt ettepaneku moodustada valitsus?
7. Millal (mis aastal) lähed esimest korda valima sina? Mis valimised need on?

Täidesaatev võim

Täidesaatev võim kuulub valitsusele, kes korraldab riigi igapäevaelu juhtimist – riigi- ja korrakaitset, rahandust, seadusloomet, haridust ja kultuuri, tervishoidu ja hoolekannet, riigi välissuhteid ja paljusid muid valdkondi. Kui öeldakse, et valitsus saadab täide ehk viib ellu seadusandja (Riigikogu) tahet, siis tähendab see seda, et valitsuse otsused peavad püsima seaduste piires. Näiteks ei tohi valitsus kehtestada uusi makse, aga ta võib otsustada, kuidas kodanikelt maksudega kokku kogutud raha Riigikogu etteantud piirides täpselt kulutada.

Eesti praegusesse valitsusse kuuluvad peaminister Kristen Michal ja 12 ministrit (seitse reformierakonna ja viis Eesti 200 esindajat). Muide, sõna *minister* on ladina keeles 'teener'. Seega on tegu rahva teenritega. Valitsus allub rahvale, mitte vastupidi.

Ministrid juhivad ministeeriume. Iga ministeerium tegeleb eri valdkonnaga. Eestis on praegu Haridus- ja Teadusministeerium, Justiits- ja Digiministeerium, Kaitseministeerium, Kliimaministeerium, Kultuuriministeerium, Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, Rahandusministeerium, Regionaal- ja Põllumajandusministeerium, Siseministeerium, Sotsiaalministeerium ja Välisministeerium. Igas ministeeriumis töötab sadu inimesi – neid nimetatakse ametnikeks. Ka nemad teenivad kodanikke nagu ministridki ja peaksid andma ministritele alati parimat nõu kogu rahva huvides. Demokraatlikes riikides on ametnikud sõltumatud ja jäävad ametisse sõltumata sellest, millisest erakonnast on neid juhtiv minister. Nii tagavad nad riigi toimimise järjepidevuse, selle, et väärtuslikud teadmised ei lähe kaotsi ja jalgratast ei ole tarvis iga nelja aasta tagant uuesti leiutada.

Kristen Michali valitsuse esimene istung juulis 2024 Toompeal Stenbocki majas.

Riigipea

Riigi tähtsaim ametiisik ja riigivõimu sümbol on riigipea (ingl k *head of state*, pr k *chef d'état*), aga tema võimupiirid võivad olla riigiti väga erinevad. Mõnel maal on riigipeal palju võimu ja ta on üksiti täidesaatva võimu juht (näiteks Ameerika Ühendriikide president). Teistel maadel on riigipeal üksnes tasakaalustav ja esindusfunktsioon. Selline esinduskuju võib olla nii demokraatlikult valitud president kui ka monarh (kuningas või kuninganna, kes on saanud oma võimu pärilikul teel). Riigi kõige mõjukam isik ja tegelik juht on sel juhul hoopis peaminister (nii on näiteks Saksamaal, Suurbritannias, Rootsis, Lätis ja ka Eestis).

Eesti riigipea on Vabariigi President, kes esindab riiki ja tegutseb selle nimel, et luua ühiskonnas tasakaalu ja lahendada erimeelsusi. Isegi kui ta oli enne presidendiks valimist mõne erakonna liige, on ta pärast ametisse astumist kogu rahva president ehk ta peab püüdlema sõltumatus, erapooletuse ja konfliktide lepitamise poole. See ei tähenda, et president ei võiks juhtida tähelepanu probleemidele. Lausa tema kohustus on jätta mõni seadus välja kuulutamata ja saata see Riigikogusse tagasi, kui tekib kahtlus, et see ei ole põhiseadusega kooskõlas. Targalt esitatud sõnumid on presidendi mõjuvõimu peamine allikas.

Eesti Vabariigi esimese (1920. aasta) põhiseaduse järgi ei olnud riigil presidenti. Riigikogu moodustas valitsuse, mida juhtis riigivanem, kes oli ühtlasi riigi tähtsaim esindusisik. Suure võimuga presidendi ametikoht loodi alles 1938. aasta põhiseadusega ja Eesti esimene president oli kuni Nõukogude okupatsioonini Konstantin Päts (1938–1940).

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on presidendid olnud Lennart Meri (1992–2001), Arnold Rüütel (2001–2006), Toomas Hendrik Ilves (2006–2016), Kersti Kaljulaid (2016–2021) ja alates aastast 2021 Alar Karis.

Konstantin Päts

Lennart Meri

Arnold Rüütel

Toomas Hendrik Ilves

Kersti Kaljulaid

Alar Karis

Prantsuse keeles tähendab tegusõna *présider* 'koosolekut juhatama' ja *président* on seega 'riigi eesistuja ehk juhataja'. Presidendi võib valida rahvas otse (nagu Prantsusmaal) või kaudselt (parlamendi või muu esinduskogu kaudu). Üldiselt on nii, et kui rahvas valib presidendi otse, on presidendil ka suurem võim. Kui president on esinduskuju, siis teda enamasti otse ei valita. Ka Eestis on nii: presidendi valib viieks aastaks Riigikogu. Selleks on vaja kahe kolmandiku Riigikogu liikmete toetust (67 häält). Kui ükski kandidaat nii palju hääli ei saa, valitakse president valimiskogus, kuhu kuuluvad Riigikogu liikmed ja kohaliku omavalitsuse üksuste (linnad ja vallad) esindajad. Kui ka valimiskogu ei suuda presidenti ära valida, läheb presidendi valimise õigus tagasi Riigikokku. Nii juhtuski 2016. aastal. Ükski kandidaat ei saanud ei Riigikogus ega valimiskogus piisavalt hääli ja alles teisel katsel leidsid erakonnad kandidaadi, kelle poolt oli enamik, ja presidendiks valiti Kersti Kaljulaid.

Mõttele või uuri järel!

1. Kellele kuulub Eestis täidesaatev võim? Mida see võim täide saadab?
2. Mida tähendavad *minister* ladina keeles ja *président* prantsuse keeles?
3. Millised ministeeriumid on praegu Eestis? Kuidas nimetatakse ministeeriumide töötajaid?

4. Kes on Saksamaa, Rootsi ja Eesti riigipea, kes aga nende riikide tegelik juht?
5. Kes on olnud Eesti presidendid läbi aegade?
6. Millele tugineb praegu Eesti presidendi mõjuvõim?
7. Kas pooldaksid Eestis presidendi otsevalimisi? Mis oleksid selle eelised ja puudused?

Kohalik võim

Eestis nagu enamikus demokraatlikes maades otsustatakse osa küsimusi riigi tasandil (kõikjal ühtemoodi), aga osa küsimusi kohalikul tasandil (igas linnas ja vallas tema eripära arvestades). Kohalike küsimuste otsustamist kohalikul tasandil nimetatakse kohalikuks omavalitsuseks. Riiklikud küsimused on näiteks sõjaline kaitse, sisserände piirid, koolikohustus, maksud, pensionid, välispoliitika. Kohalikud küsimused on näiteks sotsiaalhoolekanne (nende inimeste abistamine, kes ei tule iseseisvalt toime), heakord, ühistransport, jäätmehooldus, veevarustus ja kanalisatsioon, teede ehitamine ja korrashoid, lasteaedade ja koolide, kultuuri- ja spordiasutuste ülalpidamine.

Eestis on praegu 15 linna ja 64 valda. Kui riigi tasandil kuulub seadusandlik võim Riigikogule, siis linnas või vallas volikogule. Nii Riigikogu kui ka linna- või vallavolikogu valitakse neljaks aastaks. Valitava volikogu suurus sõltub valla või linna elanike arvust. Kõige vähem liikmeid on Ruhnu vallavolikogus ja Vormsi vallavolikogus (7), kõige rohkem Tallinna linnavolikogus (79). Kui Riigikogu valimistel on hääletamisõigus vähemalt 18aastastel kodanikel, siis kohalike volikogude valimistel on vanusepiir 16. Valikut tehes tuleb tähele panna, kas kandidaat räägib kampaanias riiklikest või kohalikest küsimustest. Näiteks ei saa Tallinna linnavolikogu kandidaat lubada mootorsõidukimaksu (rahvakeeli automaksu) kaotamist, sest see ei ole kohaliku elu küsimus.

Riigikogu tööd (koosolekuid) juhib Riigikogu esimees, linna- või vallavolikogu tööd volikogu esimees. Linna- või vallavolikogu kinnitab ametisse täitevorgani (täidesaatva võimu asutuse) ehk linna- või vallavalitsuse. Linnavalitsust juhib linnapea, vallavalitsust vallavanem. Kui Vabariigi Valitsuse liikmed on peaminister ja ministrid, siis linnavalitsuse liikmed on linnapea ja abilinnapead, vallavalitsuse liikmed vallavanem ja abivallavanemad.

Järgmised kohaliku volikogu valimised on 19. oktoobril 2025. Tallinna linnapea kandidaatidena on välja kuulutatud Martin Helme (EKRE), Aleksei Jašin (Eesti 200), Tiiu Kuurme (Vabaerakond Aru Pähe), Mihhail Kõlvart (keskerakond), Maris Lauri (reformierakond), Vladimir Maslov (Erakond Koos), praegune linnapea Jevgeni Ossinovski (sotsiaaldemokraadid), Lavly Perling (parempoolsed) ja Urmas Reinsalu (Isamaa).

Lavly Perling

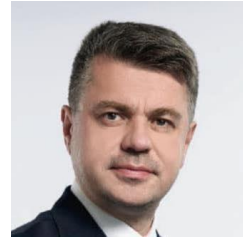
Maris Lauri

Mihhail Kõlvart

Tiiu Kuurme

Urmas Reinsalu

Martin Helme

Aleksei Jašin

Vladimir Maslov

Jevgeni Ossinovski

Mõtle või uuri järele!

1. Too näiteid küsimustest, mida otsustatakse Eestis kohalikul tasandil, ja küsimustest, mida otsustatakse riigi tasandil. Miks on oluline neil valijana vahet teha?
2. Kui vanalt tekib kohalikel valimistel hääletamise õigus?
3. Kellele (mis organile) kuulub kohalikul tasandil seadusandlik võim?
4. Kellele (mis organile) kuulub kohalikul tasandil täidesaatev võim?
5. Millest sõltub kohaliku volikogu liikmete arv?
6. Kes on praegu Tallinna linnapea?
7. Reasta 2025. aasta kohalikele valimistele esitatud Tallinna linnapea kandidaadid selle järgi, kes võiks kõige tõenäolisemalt saada järgmiseks linnapeaks (1 – kõige tõenäolisem; 9 – kõige vähem tõenäoline). Pea nõu pereliikmete ja sõpradega ning põhjenda oma seisukohta.

Diktatuurid

Laias laastus saab eristada kahte tüüpi poliitilisi režiime: demokraatiad ja diktatuurid. Diktatuur on üldmõiste, mida kasutatakse nende riikide kohta, kus võim ei ole mitte rahva valitud esindajate, vaid pigem ühe isiku või valitseva kliki (väikese rühma) käes. Diktatuuride seas omakorda saab eristada totalitaarseid režiime, mis kontrollivad kogu ühiskonda ja majandust, ning autoritaarseid režiime, mis on mõnevõrra pehmemad. Sõna „totalitaarne“ tähendabki 'täielikult allutatud' (lad k *totalis*; pr k *total* – 'kõike haarav, täielik'), „autoritaarne“ aga 'võimule pimesi alistumist nõudev' (lad k *auctoritas* 'mõjuvõim, käsk'). Sõna *režiim* on meie keelde tulnud prantsuse keelest (*le régime*) ja on eestipäraselt 'riigikord, valitsemisviis'. Maailmas on ka riike, kus siiaamaani kehtib piiramatut kuningavõim ehk abso-luutne monarhia (näiteks Saudi Araabia, kus pole põhiseadust, kus ei ole kunagi toimunud valimisi ja riiki valitseb ainuisikuliselt kuningas). Sisuliselt on samuti tegu diktatuuriga.

Totalitaarsed režiimid

Totalitaarsed režiimid ja nende kuriteod jäävad varjutama kogu 20. sajandi ajalugu ja mõjuvad tänaseni meile hoiatusena. I maailmasõda (1914–1918) lõi Euroopas soodsa pinnase totalitaarsete riikide tekkeks, kus kogu ühiskond oli allutatud ühele valitsevale ideoloogiale: Venemaal (Nõukogude Liidus) kommunismile, Itaalias fašismile ja Saksamaal natsismile.

Kommunism (lad k *communis* 'ühine') on äärmuslik vasakpoolne ideoloogia, mille eesmärk on saavutada kõigi inimeste majanduslik võrdsus, võtta vara ära rikastelt ja jagada see kõigi vahel. Kommunistlik riigipööre toimus Venemaal oktoobris 1917 Vladimir Lenini juhtimisel. Venemaaga liideti järgnevatel aastatel Ukraina ja mitu teist riiki, mis koos moodustasid Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu (NSVL). Tegu ei olnud riikide vabatahtliku liiduga, vaid sisuliselt tähendas NSVL impeeriumi, mis koosnes Venemaast ja tema okupeeritud riikidest. Kommunistlik režiim oli Venemaal võimul 1917–1991.

Fašism (lad k *fascis* 'nahkrihmaga kokkuseotud vitsakimp, millesse oli pandud kirves', vanarooma võimu sümbol) on äärmuslik parempoolne ideoloogia, mis propageerib rahvuslust, sõda ja rahvastevahelist vaenu. Seda viis ellu Benito Mussolini režiim Itaalias (võimul 1922–1943).

Natsionaalsotsialism ehk natsism (lad k *natio* 'rahvas, hõim, rahvus') on äärmuslik ideoloogia, mis peab aarja¹⁴ rassi ülimaks ja saksa rahvast teistest paremaks. Madalamaks peeti juute, romasid (mustlasi), rääkimata teise nahavärviga inimestest. Sakslaste heaolu tuli

¹⁴ **aarjalased** (sanskriti k *arja* 'isand') – rassistlikus kirjanduses kõrgema rassi esindajad (aarja hõimude nimetuse järgi)

tagada teiste rahvaste arvel. Natsionaalsotsialismis oli nii parem- kui ka vasakpoolseid jooni: parempoolsetelt rahvuslus ehk natsionalism, vasakpoolsetelt sotsialism ehk riigi suur roll majanduses ja vara ümberjagamine. Natsismi viis ellu Adolf Hitleri režiim Saksamaal (võimul 1933–1945).

Nii kommunistid, fašistid kui ka natsid lubasid üles ehitada „täiesti uue ja parema ühiskonna“. Selleks tuli kogu rahvas allutada võimude totaalsele ehk täielikule kontrollile. Kõik poliitilised jõud peale valitseva partei (Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei, Itaalia Rahvusliku Fašistliku Partei või Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölispartei) olid keelatud. Valimised küll näiliselt toimusid, aga hääletada sai vaid ühe partei kandidaatide poolt ja valitsev partei sai peaaegu alati 99% toetuse. Puudus sõna- ja meediavabadus. Tavakodanikud pidid näitama üles entusiasmi valitseva režiimi ja ideoloogia suhtes, osaledes poliitilistel koosolekutel, massiüritustel jm. Kodanike järel nuhkis hiiglaslik salapolitseid (Nõukogude Liidus KGB, Saksamaal Gestapo). Teisitimõtlejate jaoks loodi orjatöölaagrid. Inimõigustest ei saa totalitaarse režiimi puhul üldse rääkida. Kujunes välja riigipea isikukultus: juhi mõõdutundetu ülistamine. Kirjanduses, muusikas ja kunstis olid lubatud vaid valitsevat ideoloogiat ülistavad teosed. Ka majandus allutati tugevalt riigi kontrollile.

Rahvahulk tervitamas Natsi-Saksamaa haakristlippu kandvaid sõdureid 1930ndatel.

Diktaatori (Jossif Stalini) hiigelportreed kandvad kommunistlikud noored Nõukogude Liidus 1940ndatel.

20. sajandi totalitaarsed režiimid olid võrdselt kuritegelikud ja nende tõttu hukkus miljaroneid inimesi.

Nõukogude Liidus valitses juba esimese kommunistliku valitseja Vladimir Lenini (võimul 1917–1924) ajal ehtne diktatuur, kuid kõige julmemaks diktaatoriks kujunes Jossif Stalin (võimul 1924–1953). Just tema ajal okupeeriti iseseisev Eesti Vabariik, arreteeriti ja hukati meie arvamusliidrid, tuhanded pered küüditati Siberisse. Inimesi viidi kodust ära öösel. Enamasti ei pöördunudki need õnnetud enam kunagi koju tagasi. Kommunistide käsutuses oli tegus ja suurearvuline järelevalveaparatuur, NKVD (vene k *Народный Комиссариат Внутренних Дел*, 'siseasjade rahvakommissariaat'), hilisem KGB (vene k *Комитет государственной*

безопасности, 'riikliku julgeoleku komitee'). Teisitimõtlejate jaoks loodi erilised vangilaagrid, kus kinnipeetavate elu sarnanes antiikaja orjade eluga. Selliste orjalaagrite süsteemi hakati nimetama Aleksandr Solženitsõni raamatu „Gulagi arhipelaag“ järgi GULAGiks (lühend sõnadest *Главное Управление ЛагереЙ*, 'laagrite peavalitsus'). Ajaloolaste andmeil on kommunistlikust GULAGist läbi käinud ligi 18 miljonit inimest. Kui siia lisada veel küüditatud inimesed, ulatub nõukogude totalitaarse režiimi ohvrite arv 30 miljonini.

Kui Venemaa puhul rääkisime GULAGist, peab natsliku Saksamaa puhul kõnelema koonduslaagritest. Koondus- ehk kontsentratsioonilaagrid olid natside võimu ajal sunnitöö- või hävituslaagrid, kus vange kurnati üle jõu käiva tööga, neid näljutati ja piinati; vangide hukkamiseks olid neis gaasikambrid. Kurikuulsaimad neist laagritest olid Buchenwald, Dachau ja Poolas paiknenud Oświęcim (ehk saksa keeles Auschwitz). 20. sajandi üks häbi- vääraseim peatükk oli holokaust (kr k 'ohvriloomade tuhuks põletama') – juudi rahvuse hävitamine II maailmasõja eel ja ajal; Saksa natsionaalsotsialistliku partei ideoloogiline programm (1933–1945). Juute ja romasid (mustlasi) peeti alaväärtuslikeks rahvasteks ja nad plaaniti täielikult hävitada. Holokaustis hukkus 6 miljonit juuti, koos teistest rahvustest vangidega ulatub natside ohvrite arv 11 miljonini, mõningatel andmetel 15 miljonini.

Loomavagunis Siberisse küüditatav eesti laps emaga.

Juudi laps teel natside koonduslaagrisse.

On oluline rõhutada, et ka II maailmasõja (1939–1945) kutsusid esile kaks totalitaarset režiimi: Adolf Hitleri juhitud natsionaalsotsialistlik Saksamaa ja Jossif Stalini juhitud kommunistlik Nõukogude Liit. 23. augustil 1939 sõlmisid nad Molotovi-Ribbentropi¹⁵ pakti ehk lepingu, mille salajase lisaprotokolliga jagati omavahel mõjusfääridesse hulk Euroopa riike. Esimesena kadus juba septembris 1939 maailmakaardilt Poola, mille lääneosa hõivas Saksamaa ja idaosa Nõukogude Liit.

¹⁵ Pakt on nime saanud Nõukogude Liidu välisministri Vjatšeslav Molotovi ja Saksa välisministri Joachim von Ribbentropi järgi, kes sellele Moskvast alla kirjutasid.

Et Nõukogude Liit kuulus II maailmasõja võitjate hulka, on kommunistliku režiimi kuritegudest maailmas märksa vähem räägitud kui natside omadest. Nüüd, eriti pärast 2022. aastal alanud Venemaa varjamatut vallutussõda Ukrainas, on oluline viia maailmani arusaam, et kommunistide kuriteod tuleb samamoodi tingimusteta hukka mõista kui natside kuriteod. See on vajalik, et pidurdada Venemaa võimukandjate indu nii naaberriikide kui ka oma rahva terroriseerimiseks. Eesti ülesanne on seda igal võimalusel meelde tuletada.

Autoritaarsed režiimid

Tänapäeval jäävad totalitaarsed režiimid üldiselt ajalukku. Nad on kas muutunud mõnevõrra pehmemaks (nt kommunistlik Hiina) või on kokku kukkunud (nt Nõukogude Liit). Ainus totalitaarse režiimi elav näide on Põhja-Korea.

Küll aga on maailmas hulk autoritaarseid režiime ja nende arv on kahjuks kasvamas. Autoritaarsetes režiimides on opositsiooniparteid kas keelatud või niivõrd alla surutud, et ei suuda valitsevale erakonnale pakkuda mingit arvestatavat konkurentsi – valitsev partei võtab enamasti 80–95 % häältest. Valimised pole vabad ja ausad, pettused nende käigus on tavalised ning kogu meedia on sisuliselt võimulolijate kontrolli all. Neis riikides on raske kõnelda sõna- või muudest demokraatlikest vabadustest. Ometi ei ürita autoritaarsed režiimid kontrollida tervet ühiskonda. Nad ei sekku kuigi suurel määral majanduse toimimisse ega nõua, et riigiametnikud astuksid valitseva partei ridadesse. Ka kodanikelt eeldatakse vaikset heakskiitu režiimile, mitte aktiivset ja entusiastlikku toetuse ülesnäitamist. Autoritaarsetes režiimides pole valitsejatel kindlat ideoloogiat, mida järgida, enamasti rõhutakse lihtsalt konservatiivsetele ja traditsioonilistele väärtustele, nagu kirik, perekond, lojaalsus riigile ja rahvusele.

Autoritaarsed režiimid on tänapäeva maailmas näiteks Vladimir Putini juhitud Venemaa ja Aleksandr Lukašenka juhitud Valgevene, aga ka Hiina, Türgi, Iraan, Kuuba, Venezuela, Turkmenistan, Usbekistan ja paljud teised. Ka Konstantin Pätsi režiim Eestis (1934–1940) oli autoritaarne, kuigi eelnimetatutest pehmem.

Autoritaarsed valitsejad kardavad praegu demokraatia levikut sama palju kui Euroopa õukonnad 18. sajandi lõpus Prantsuse revolutsiooni edumeelsete ideede pealetungi.

Mõttele või uuri järele!

1. Mis vahe on totalitaarsel ja autoritaarsel režiimil? Too kummagi kohta näiteid.
2. Millisel maal sündis fašism? Mida tähendab *fascies*?
3. Milliseid ühiseid jooni oli kommunistlikul Venemaal ja natslikul Saksamaal?
4. Mis on NKVD, KGB ja GULAG?

5. Kust tuleb sõna *holokaust* ja mida me selle sõna all mõtleme 20. sajandi ajaloost kõneldes?
6. Miks on kommunismi kuritegudest maailmas vähem räägitud kui natside omadest?
7. Mida saad sina teha selle heaks, et totalitaarne režiim Eestis kunagi ei korduks?

Kodanikuühiskond ja koolidemokraatia

Põhiseaduse § 1 esimene lause kõlab: „Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.“ Eesti ühiskonnateadlane ja õpikute autor Rein Taagepera (s. 1933) on küsinud selle kohta edasi: „Kuidas siis igaüks meist seda kõrgemat riigivõimu „kannab“? Kas nii nagu hobune ratsanikku, päitsed peas ja suurauad suus? Ilmselt mitte. Esimesena pähetulev vastus on, et rahvas kannab võimu valimiste teel. Rahvas valib parlamendi, linna- ja vallavolikogud. Kui rahva osa sellega piirdub, siis oleksid valimised vahend, kuidas võim rahva käest ära võtta. On ju nii, et valimiste ajal ütleb oma sõna terve valijaskond, ent järgmisel hommikul võtavad sõna ainult need vähesed, keda valiti. Muidugi peavad nad mõtlema, kas neid tagasi valitakse, aga uued valimised tulevad alles mitme aasta pärast. Kui demokraatia seisneks ainult valimistes, siis oleks rahvas tõesti selline „kõrgeima riigivõimu kandja“ nagu hobune, kes endale iga paari aasta tagant ratsaniku valib ja siis teda kannab. Demokraatias on küll vaja valimisi, kuid nendest üksi ei piisa.

Mida siis veel on vaja? Rahvaesindajad peavad seaduste ja otsuste tegemisel rahvalt nõu küsima. Samuti tuleb neil ja ametnikel pidevalt aru anda, mida nad teevad ja miks ja kuidas. See on avatud ühiskond. Mitte nii, et tehakse kuskil kabinetis otsus vaikselt ära ja siis öeldakse, et vastuvaidlemiseks on liiga hilja.

Aga kellega nad asju arutavad ja kellele aru annavad? Rahvaesindajad ja ametnikud võivad teavet pakkuda ja rahva arvamust küsida, aga kellel on aega kõiki riigiküsimusi jälgida? Üksik kodanik ei suuda kuigi palju ära teha. Rahvas saab valitsemisel osaleda ainult siis, kui ta organiseerub. Nii tekib kodanikuühiskond. Inimesed koonduvad mitmesugustesse ühendustesse ja mõjutavad võimu.

Demokraatia toimib siis, kui on palju ühinguid ja mitmekülgne koostöö, sest rühmad saavad riigi elu paremini jälgida kui igaüks meist üksikult. Ka nende ühingute sees peab tegutsema demokraatlikus ja avatud vaimus. Ja nii on see kuni perekonnani välja. Ka perekonnas on vaja asju arutada.“

Asju on vaja arutada ka koolis. Mida enam saavad inimesed neid puudutavate otsuste tegemisel kaasa rääkida, seda suurem on tõenäosus, et nad neid otsuseid ka täidavad. Demokraatia ei ole enamuse diktatuur. See tähendab, et enamushääletust, mis vähemuse hääle jõuga kõrvale suruks, tuleb võimaluse korral vältida. Targem on püüelda konsensuse

(üksmeele) või kompromissi (vastastikuste järeleandmistega sõlmitud kokkuleppe) poole. Kogukond (õpilased, töötajad ja vanemad) on kooli juhtimisse kaasatud esindajate ja argumentidel põhinevate arutelude kaudu.

Tallinna Prantsuse Lütseumis on õpilastel esimest korda võimalus endale esindajaid valida 6. klassis. Kooli kodukorra järgi valitakse kooliaasta algul 6.–12. klassis kaks klassivanemat – soolise võrdsuslikkuse ja tasakaalu huvides poiss ja tüdruk –, kes abistavad klassijuhatajat ning esindavad klassi suhetes kooli juhtkonnaga. Igast 8.–12. klassist valitakse aga kolm liiget õpilasesindusse, mida praegu juhib president Roger Põllu (11.a). Õpilasesindus osaleb koolielu korraldamises, kaitseb õpilaste huve, loob sidemeid teiste

koolidega, osaleb tähtsatel koosolekutel, avaldab arvamust juhtkonna ja hoolekogu otsuste kohta, vahendab juhtkonnalt saadud infot ja üleskutseid õpilastele, järgib ja kannab edasi kooli traditsioone ja tavasid.

Õpilasesinduse koosolek jaanuaris 2023.

Õpetajate peamised arutelud toimuvad ainesektsioonides. Iga sektsioon valib oma liikmete seast esimehe. Arutatakse aineõpetuse ja töökorralduse küsimusi, otsustatakse, milliseid õpikuid kasutada, lepitakse kokku omavaheline tööjaotus, plaanitakse koolitusi ja üritusi, jagatakse üksteisega enda koostatud õppematerjale.

Kõige tähtsamad koolielu puudutavad otsused arutatakse läbi õppenõukogus. Kooli juhtimises osaleb ka hoolekogu, kuhu kuuluvad lapsevanemate, õpetajate, õpilaste ja kooli pidaja ehk Tallinna linna esindajad.

Kool on koht, kus demokraatlikku otsustamist harjutatakse. Demokraatia mõistagi eeldab, et kodanik soovib otsustada, olla eluga kursis, mõelda, seisukohti kujundada ja neid väljendada, liitlasi otsida. Laiem silmaring annab sügavama mõistmise ja aitab vastu seista manipuleerimisele. Peamine oht demokraatialle on, et inimesed annavad vabatahtlikult käest oma vabaduse – mugava ja muretu, näiliselt turvalise elu pärast.

Demokraatia või diktatuur – mida arvavad lütseumlased?¹⁶

- Demokraatia, sest mitu inimest on targemad kui üks.
- Demokraatia on tunduvalt parem režiim, sest diktaatorid mõtlevad vaid sellele, mis neile kui üksikisikutele parem on. Demokraatliku võimu all seatakse prioriteediks riigi ja rahva heaolu, leitakse kompromisse. Diktatuuri all tsenseeritakse, keelatakse ja alandatakse.
- Diktatuur, aga ainult siis, kui mina olen diktaator. Muidu demokraatia, sest vabadus on iga inimese õigus.
- Demokraatia, sest seal võivad kõige populaarsemate vaadete kõrval eksisteerida ka teised arvamused.
- Diktatuur, sest siis pole üldse korruptsiooni, inimesed on kümme korda vabamad ja riigi majandus on paremal järjel.
- Demokraatia, sest pidev surve rahvalt ja pinge valimiste ees on üks väheseid asju, mis hoiavad riigijuhte tegemas õigeid asju. Samuti tunnevad inimesed oma huvide esindatust, isegi kui see on ainult näiline.
- Demokraatia, kuigi, nagu praegused demokraatiad on tõestanud, ei ole need peaaegu kunagi täiesti ausad. Kuid paremat pole veel leiutatud.

¹⁶ Vastuseid 2023. aasta jaanuaris selle materjali koostamise ajal tehtud eelteadmiste testist.